

Den gode fænomenologiske opgave

Lektor Ph.d. Mogens Sparre, Aalborg Universitet

April 2024

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Prolog

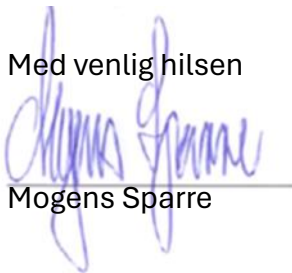
Mange studerende er blevet opdraget til et specifikt format for opgaveproduktion som afspejler en tilgang som meget ofte er meget præget af tanken om at producere en objektiv viden om noget. Tilgangen er derfor tit præget af en ubevidst positivistisk tænkning, som i sit udgangspunkt stræber efter solide objektive data, som opfattes og fortolkes med valid viden og forforståelser.

Det er en tankegang mange studerende har med sig fra et gymnasium hvor man jo arbejder med mange forskellige videnskabelige paradigmer som naturvidenskab, historie og samfundsvidenskab.

Den tilgang som mange studerende har skabt sig stor erfaring og tryghed med, er opbygget ret rigid opbygget og derfor bliver mange studerende utrygge når de skal lave deres første fænomenologiske universitetsopgave, hvorfor jeg har fundet anledning til denne lette manual til den gode fænomenologiske rapport.

Denne manual er mine subjektive erfaringer og anbefalinger, og på ingen måde en fuldstændig og udtømmende manual.

Med venlig hilsen

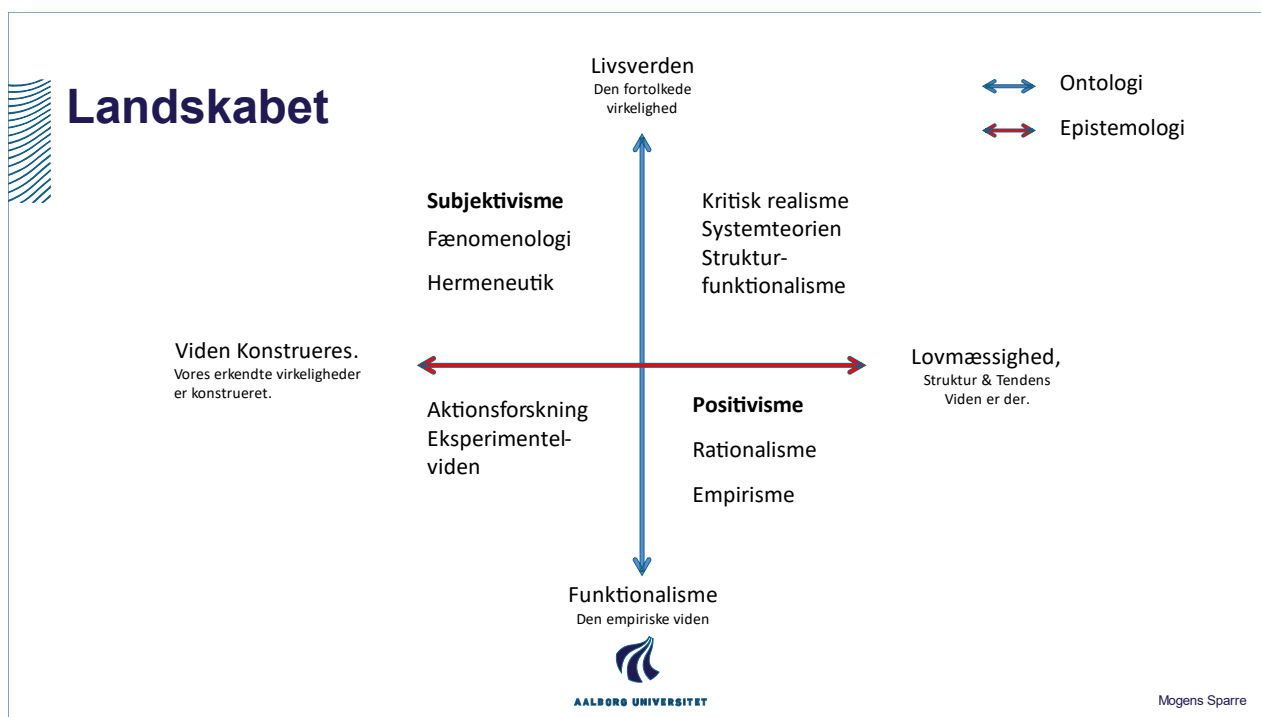

Mogens Sparre

Metaforen om Værktøjskassen

Der er ikke et eneste værktøj, eller videnskabelig tilgang i verden der passer til alt og i alle situationer. Heller ikke den tilgang du tidligere har lært og er tryk ved. Mennersker søger sit mod de løsninger de tidligere har haft succes med. Den største forhindring for at lære noget nyt, er at du tror du ved. Når vi skal have en håndværker til at udfører en reparation på et hus, er det vigtigt at vi ringer til den rigtige håndværker, med det rigtige værktøj. Hvis du har et blandingsbatteri der er utæt ude i dit køkken, er det af afgørende betydning, at du bestiller én med det værktøj, der er beregnet til netop sådan en reparation, altså en VVS-mand. Er det derimod dit tag der er utæt, ja så skal vi have fat i en tømre eller en dagdækker, som har værktøj til den slags opgaver. Det er altså opgaven der bestemmer hvad vi vælger af værktøj. Det er sjældent værktøjet der er noget galt med, det er snarere anvendelsen af dette.

Figur 1. Vores opgavelandskab

I videnskabelige rapporter er valg af videnskabsteoretisk perspektiv og metode ALTID styret af den opgave eller det problem vi ønsker at adressere. Når vi skal vælge fra vores værktøjskasse, må vi således lige starte med at studere vores problemformulering. Hvilken slags problem har vi med at gøre? Handler vores problemformulering om en organisation som et

system hvor vi skal prøve at blive klogere på et system eller en struktur? Er der tale om et problem hvor vi kan komme i nærheden af data der kan måles og vejes? Kan vi forvente at opnå viden af lovmæssig karakter eller er der snare tale om noget mere konstruktivistisk data? I fig. 1 er der et bud på forholdet mellem objektive og subjektive data, sammenholdt med om viden er et produkt af menneskelig fortolkning.

Eksempler på problemformuleringer som fordrer en fænomenologisk tilgang.

At skabe en god skarp problemformulering er en selvstændig kunstart, som kræver fronesis¹ og dermed udelukkende kan læres ved at prøve det i praksis. Det er som at skrive et digt. Man ved når den er der – og indtil da er man fortvivlet.

En løs, eller fejlagtig, problemformulering giver en urolig og forvirrende undersøgelse og skriveproces. Man har problemer med den røde tråd og det man producerer stritter ud til alle sider. En time anvendt på at skærpe problemformuleringen betyder 6 timers besparelse i den afsluttende skrivefase. De fleste problemformuleringer er alt for ambitiøse, og derfor svære eller umulige at besvare. Keep it simple.

Eks. 1	Vi vil gennem en intervention undersøge hvordan sygeplejerskerne på plejehjemmet trives.
Fejl.	Kan man nogensinde forstå hvordan alle sygeplejerskerne trives? Hvordan kan man generalisere alle dem man ikke har talt med?
Løsning	Vi vil gennem et casestudie prøve at forså hvordan en bestemt gruppe af ansatte oplever deres trivsel på et specifikt plejehjem.

Vi afgrænser vores dataindsamling og vil kun kunne sige noget om dem vi rent faktisk taler med. Vi afgrænser ofte vores felt som et casestudie.

¹ Ordet fronesis kommer af græsk phronesis 'tankevirksomhed, indsigt', af phronein 'tænke'. Fronesis er således en "forstandsdyd", mens selve viljen til at gøre det gode beror på de såkaldte moralske dyder; en given handling er således bestemt af en kombination af intellekt og vilje.

Når vi har en problemformulering som omhandler unikke subjekter og deres individuelle livsverdner, må vi forholde os til at få den fortolkede data fra disse 1. personers medvirken. Sådanne udsagn er i sagens natur altid subjektive, og fortællingerne kan deles af flere, men man kan kun sige noget om dem man faktisk har talt med.

Eks. 2 *Hvordan kan vi gennem interaktion understøtte udviklingen af nye erkendelser vedrørende individuel ledelse og ledelsesrum i en specifik organisation?*

Eks. 3 *Hvordan kan vi, via en aktionsforskningsinspireret proces, være med til at påvirke samarbejdet mellem to afdelinger og hvilke nye erkendelser om samarbejdet fremtræder for os og medforskerne på baggrund af processen?*

Eks. 4 *Hvilke nye erkendelser kan jeg skabe som følge af mellemlidernes italesættelse af deres subjektive erfaringer af ledelseskulturen i XXX?*

Eks. 5 *Hvilke muligheder for udvikling kan vi identificere i afdeling XX ud fra et fænomenologiske livsverdensinterview, som kan lede til en konkret handlingsplan?*

Hvis opgaven er i familie med ovenstående, peger opgaven i en fænomenologisk retning. Når vi skal forsøge at forstå andre unikke subjekter, eller skabe nye erkendelser, må vi prøve en værktøjskasse som kan hjælpe os med at erkende og genkende elementer og fænomener fra andre subjekters levede liv og kulturelle baggrund.

Handler vores problem om at forstå specifikke fænomener og subjekter må vi vælge et perspektiv der tilbyder os en værktøjskasse som kan hjælpe os med netop den opgave.

Fænomenologiske projekter er ofte udsat for en manglende forskningsmæssig anerkendelse, fordi de ofte bliver opfattet som lange beskrivelser og mere har karakter af historiefortællinger. Denne lidt nedladende tilgang beror dog ofte i manglende indsigt i netop fænomenologien.

Hvem er så de fænomenologer?

Hvad har Edmund Husserl, Alfred Schutz, Martin Heidegger, Peter Berger, Thomas Luckmann, Hans-Georg Gadamer, Maurice Merleau-Ponty, Jean-Paul Sartre og vores egen Søren Aabye Kierkegaard tilfælles? Jo – de var alle optaget af den eksistentielle fænomenologi. Det kan

godt være at Gadamer i dag er mest kendt for at være filosofisk hermeneutikker og Berger & Luckmann er nok mest kendt for at være socialkonstruktivister, men først og fremmest er de alle fænomenologer. Som fænomenolog ønsker vi at gå bag den sproglige verden og det er læren om det, der fremtræder for vores menneskelige bevidsthed, før vi sætter ord på, men også mens vi sætter ord på dem. Et centralt spørgsmål er, hvad forforståelser og sprog betyder for menneskers erfaringsdannelse, og herunder også hvad sanser og kropslige erfaringer betyder for sproget. Den fænomenologiske antropologi og sociologi omhandler først og fremmest den menneskelige erfaring, det vil sige de måder, hvorpå mennesker kan erfare deres omverden og sig selv på. Denne erfaring fortolkes så af en unik livsverden som er en lagring af subjektets samlede erfaringer om det levede liv. Alt hvad subjektet erfarer bliver således efterfølgende fortolket, og da ikke to mennesker er ens, er disse fortolkninger også unikke.

Når vi ønsker at forstå organisationer, som jo reelt set ikke er noget i sig selv, medmindre man anlægger et systemisk perspektiv, så må vi prøve at forstå de mennesker og fænomener er udgør organisationen, og til dette må vi vælge det fænomenologiske perspektiv.

Hvad er validitet i kvalitativt arbejde?

Det aller vigtigste kvalitetskrav til fænomenologisk arbejde er at det der arbejdes med, er transparent og man kan argumentere åbent for sine dispositioner. En del af denne transparens opnår man ved at beskrive sin ontologi og epistemologi. Det er valid når 3. person kan læse og forstå rapportens problemstilling, metode og konklusion.

Vores ontologi og epistemologi

"Before we live, life is nothing, but it is for us to give it a meaning, and the value is nothing more than the meaning we choose" (Sartre 1946/2002:90).

Når vi bevæger os rundt i verden, har vi med vores livsverden en rygsæk af erfaringer, som vi anvender til at skabe mening med de ting vi oplever. Vores livsverden samler alle vores erfaringer, og ikke så ofte ser vi ting som vi genkender, og derfor har vi formeninger og

fordomme om det vi ser. Derfor er det vigtigt, at man i sit arbejde med fænomenologiske opgaver er præcise omkring sine beskrivelser af tilhørsforhold til casen og hvilke forforståelser og fordomme man måtte have, som kan påvirke de fortolkninger man kommer til at gøre.

Man skal naturligvis beskrive tingene så godt som muligt, men man kan jo af gode grunde kun beskrive de fordomme og forforståelser man er bevidste om. Alle de ubevidste fordomme kan man have svært med at beskrive, men man kan gøre noget for at 'breche' sine forforståelser ved at arbejde Stokratisk og undrende med det man observere. Den kritiske linse og evnen til at sætte betydninger i 'epoche' altså sætte parentes om det umiddelbare og åbenlyse.

I en god ontologi redegør man få hvordan man ser på verden og den kontekst vi arbejder med, og omkring epistemologien beskriver man hvordan man ser og fortolker læring og viden. Det handler ikke om at forklare begreberne, men om ens eget perspektiv på verden og viden. Data er viden der er fortolket af et menneske, og dermed er viden også bundet til en specifik kontekst. Data er derimod flytbar og uden fortolkning.

Den metodiske tilgang

Når man som forsker har fået beskrevet og argumenteret for sit problem, og man har sat scenen med det videnskabelige perspektiv skal man argumentere for hvilken en metode der passer til det problem man ønsker at blive klogere på. Det er afgørende, at det metodiske valg skaber adgang til de erfaringer og fænomener vi ønsker at komme tættere på. Når man arbejder fænomenologisk, kan det være en god idé at arbejde med en involverende tilgang, og ikke blot stille rigide velforberedte interviewspørgsmål. Edgar H. Schein fortalte på en konference i Chicago (2001) at hvis man virkelig vil vide noget – så lad være med at spørge. Få derimod det enkelte menneske til at tale om noget der ligger vedkommende på sinde, så vil det vælte ud med information.

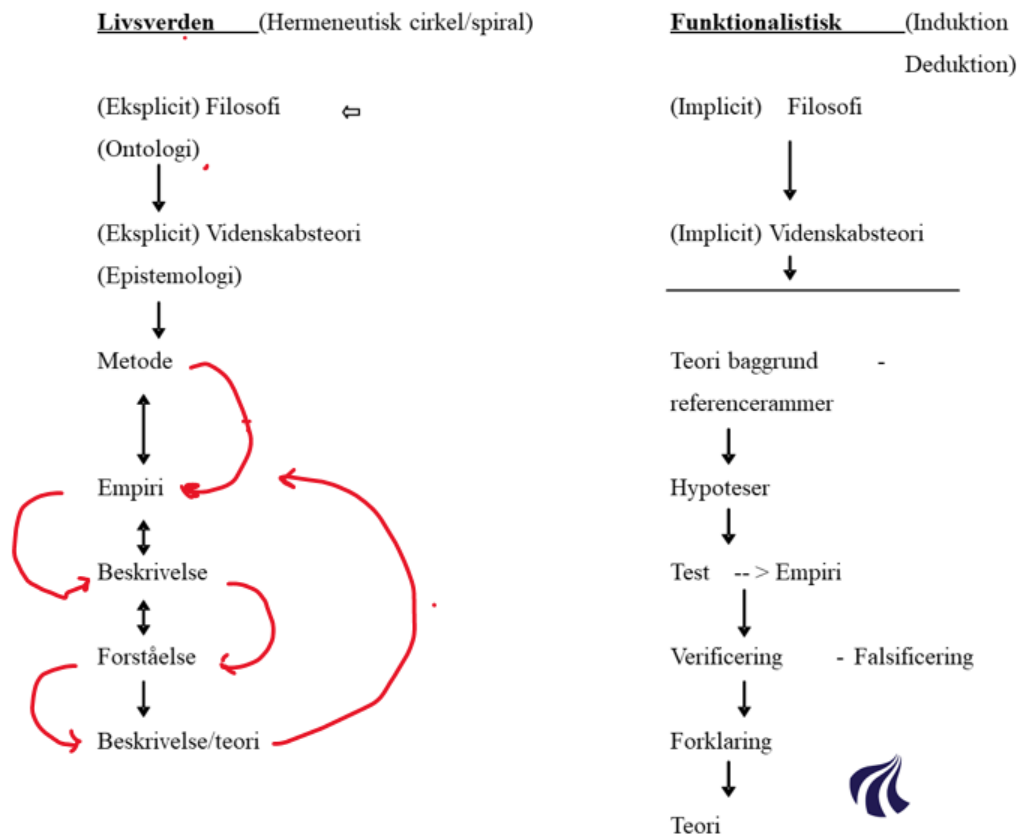
En meget velanskrevet metodisk tilgang er at aktivere deltagerne i et aktionsforskningsprojekt, som får deltagerne til at engagere sig i egen opgaveløsning, og på den måde glemmer den mere forskningsprægede opfattelse.

En valgt metode skal være velbegrundet og velargumenteret og der skal være en naturlig harmoni mellem problem, videnskabsteori og metode.

Den gode struktur i en fænomenologisk rapport.

Strukturen i en fænomenologisk rapport er en smule anderledes end de mere traditionelle rapporter.

Figur 2. Strukturforskellen mellem fænomenologiske og funktionalistiske rapporter.

Den mest afgørende, og ofte skræmmende forskel, er for mange at man ikke medbringer en bestemt teori eller referenceramme ind i starten af projektet. I et fænomenologisk projekt undlader vi at farve feltet med en forudbestemt teoretisk ramme. Når vi langsomt beskriver og forstår det beskrevne, får vi nye forståelser og erkendelser som bliver til vores nye forståelser. Gennem en hermeneutisk bearbejdning fortolker vi elementer og helheder til en ny forståelse og med denne feedback sløjfe bliver vi ved med at udvikle vores erkendelser om de indfangede fænomener.

I en efterfølgende fortolkning af data kan man vælge at trække på anerkendte teorier og fænomener, men kun hvis det på den måde skaber grobund for nye fortolkninger af den indsamlede empiri.

EKSEMPEL A

Indholdsfortegnelse

Abstract

Prolog

Introduktion

Problemargumentation

Undersøgelsesspørgsmål

Videnskabsteoretisk positionering

- Ontologi og Epistemologi

Metodologi

Procesbeskrivelse

- Case
- Empiri

Min fænomenologiske aktionsforskning

- Morgans storyline udarbejdet på baggrund af mine empiriske fund
- Den subjektive mening
- Skabelse af individets virkelighed
- Karakteristika i organisationen

Knud Illeris' læringsteori

Diskussion

- Et kritisk perspektiv

Konklusion

Perspektivering

Litteratur

Vigtige begreber i fænomenologien

Livsverden

Livsverdens begrebet tilhører den fænomenologiske tradition og tilskrives primært Edmund Husserl, og kan siges at være Husserls modsvar til Martin Heideggers pointering af mennesket som en væren-i-verden. Særligt den eksistentielle fænomenologi efter Heidegger og Merleau-Ponty har fokuseret på livsverdenen

Hverdagsvirkelighed

Det er fra vores hverdagsvirkelighed, som er et produkt af vores livsverden, vi henter de væsentligste dele af vores sprog, begreber og identitet. Alfred Schutz tog udgangspunkt i Husserls begreb om livsverden og overførte det fra et filosofiske plan til sociologiske begreber. Det gjorde med det han kaldte menneskers common sense-verden, dvs. verden omkring os, som vi umiddelbart oplever den i dagligdagen. I dagligdagens interaktioner tages disse for givne selvfølgeligheder, som man under normale forhold ikke reflekterer nærmere over. Schutz antog, at denne livsverden til en vis grad kunne udgøre en fælles social livsverden. Det er en bevidsthed om den andens eksistens som et menneske med handlemotiver og en tilstræbt meningsfuld livsverden. Vi vi deler kalder vi intersubjektivitet.

Intersubjektivitet

Intersubjektiv er det, som virker som om det er erkendbart eller forståeligt for flere. Ofte identificeres objektivitet med intersubjektivitet, men det der er åbenbart for en eller flere, er det ikke nødvendigvis for andre med en anden livsverden. Husserl, Merleau-Ponty, Schutz og Gadamer skriver alle om intersubjektivitet.

Horisont

Gadamar anvender et begreb som han kalder 'horisontsammensmeltning'. Det betyder at man udveksler erfaringer og ved dette kan der opstå en situation hvor man får en fælles forståelse af det oplevede. Det enkelte subjekt udvider sin horisont med det nye, og måske gør de begge det, og dermed kan det nye blive en intersubjektiv horisontsammensmeltning. Det er,

når man påvirkes af det nye og fremmede, man ikke forstår og præger det i et spil, som aldrig kan eller skal afsluttes.

Fordomme

Forståelse er ikke noget, vi gør forfra hver gang. Vi er kastet ind i en situation eller kontekst, hvorfra vi gør nye bedømmelser. Vi er sat i en kontekst, som vi efterfølgende forsøger at begribe. Forståelse er med andre ord ikke ubetinget, men altid betinget. Vi bruger vores forforståelser og fordomme til at begribe med. Vi begriber med vores begreber og dermed med vores erfaringer og fordomme. Enhver forståelse tager derfor udgangspunkt i en fordom. Tilgangen til det, man vil forsøge at forstå, er altid åbnet af en foreløbig forståelse. Alt hvad vi ved er provosorisk.

Forforståelser

Forforståelse er en forudgående forståelse, der gør det muligt at forstå en tekst eller et fænomen. Gadamer hævder, at vi for at kunne forstå en tekst er nødt til at have en forudgående forståelse af, at det oplevede fænomen eller tekst gør krav på at sige noget, der er meningsfuldt og sandt. En forforståelse kommer før en efterforståelse.

Breaching

Breaching experiment. Eksperimenter som bryder med individets forventninger til interaktioner. F.eks. når man beder en søn eller datter om at opfører sig som gæst ved næste besøg hos ens forældre. Når man gør det bliver tidligere usynlige strukture fremtrædende. Der vil ikke gå længe inden forældrene spørger om der er noget galt! Når du bryder vejen rundt i supermarkedet oplever man nye ting. Levin er kendt for at sige, at hvis man virkelig vil finde ud af hvordan en organisation virker, - så prøv at lave forandringer.

Epoche

Når vi vil undersøge et fænomens betydning lidt dybere. Vi sætter begrebet i parentes og ser nærmere på det. Eks. Fordi flere af hinanden uafhængige kilder fortæller at de arbejder i et team, er det ikke ensbetydende med at de så faktisk gør netop dette. Vi sætter fænomenet (team) i undersøgelse. Vi finder de teoretiske definitioner på et team. Vi checker disse definitioner af ude i feltet.

Da ingen af kravene til et TEAM er opfyldt, må vi konstatere at det de betegner som et team, i en teoretisk kontekst blot er en gruppe af medarbejdere.

Intentionalitet

Intentionalitet er et filosofisk begreb, der indikerer at bevidstheden altid er rettet mod noget. Brentano menes at være den første der beskrev bevidstheden som intentional, og det var derved ham der introducerede intentionalitets-diskussionen til moderne tid, men begrebet kan spores helt tilbage til Aristoteles. Senest anvendt af Gadamer og Berger & Luckmann.

Rettethed

At en bevidsthed kan erfare en genstand ved at danne sig en mening om genstanden, omtalte Husserl som bevidsthedens intentionalitet eller rettethed. Enhver form for oplevelse, bortset fra helt simple oplevelser, er rettet mod noget. Det, der giver oplevelsen rettethed (eller intentionalitet) mod en genstand er meningen eller formeningen. Kun når disse forskellige formeninger er opfyldt i nogle oplevelser, har man gjort den erfaring, at ens mening om, hvordan verden hænger sammen, svarer til, hvordan verden er.

Epistemologi

- hvordan ved vi noget om virkeligheden? Episteme er græsk og betyder viden (ikke at forveksle med empiri, som betyder erfaring). Epistemologi er altså læren om viden, eller rettere: hvordan vi opnår viden. Det kaldes også min erkendelsesteori. Hvordan betragter jeg videns natur.

Ontologi

Ontos er græsk for "det værende." Således er pålæontologi læren om det, der var. Det værende er de fænomener, der er i verden. Det som udgør virkelighedens beskaffenhed. De gamle grækere opfandt disciplinen ontologi. De mente, at vand var essensen bag de forvirrende fremtrædelsesformer, mens andre hold på ild, en uforanderlig udelt enhed, noget dynamisk som en flods strømme, matematiske proportioner eller sfærernes musik. Ontologi er altså blevet et videnskabeligt anliggende, ikke kun et filosofisk.

Relevante referencer (kanon)

- Berger P. & Luckmann T. (1981) The social Construction of reality. Peregrine Books
- Gadamer, H.G. (2007) Sandhed og metode. Academica
- Heidegger, M. (1927) Being and time. Oxford, Blackwell 1992
- Husserl, E. (2001) Logical Investigation, 2. Bind. Routledge
- Kierkegaard, S.A. (2013) Enten eller. Gyldendal
- Merleau-Ponty, M. (1968) The Visible and the Invisible. Northwestern University press
- Sartre J.P. (2013) Væren og intet. Forlaget Philosophia
- Schutz, A. (2003) Hverdagslivets Sociologi. Hans Reitzels forlag

